

ORADA BİR HAK VAR UZAKTA: SANIĞIN AKLANMAYI İSTEME (AKLANMA) HAKKI* (*)

*Dr. Fahri Gökçen Taner***

Ceza muhakemesinin asıl amacının maddi gerçeği bulmak olduğunu biliyor ve bunu sık sık ve genellikle büyük bir gururla dillendiriyoruz. Ancak bazı hallerde kamu davası yarım kalıyor ve sanıktan ortaya çıkan duruma razı olmasını istiyor, hatta belki de mahkûm olmadığına sevinmesini bekliyoruz. Bu çalışmayla amaçlanan; davayı düşüren veya yürütmesine engel olan bazı durumlar karşısında, sanığın davayı esastan çözen bir karara ulaşılması için davaya devam edilmesini isteyip isteyemeyeceğini, yani sanığın aklanmayı isteme (aklanma) hakkının olup olmadığını tartışmaktır.

Tartışma beş kurum üzerinden yürütülecektir: “Genel af, dava zamanaşımı, şikayetin geri alınması, hükmün açıklanmasının ertelenmesi ve yasama dokunulmazlığı”. Bu beş kurumun seçilmesinin nedeni; Türk hukukunda ve yabancı hukuk sistemlerinde bu konularda sanığın aklanmayı isteme hakkına (kısaca aklanma hakkı) ilişkin olarak bir kısmı zaten var olan, bir kısmı ise son zamanlarda ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu gelişmeler ışığında, Türk hukukunda aklanma hakkının tanınması olası olan haller ilk üç başlıkta, zaten var olduğu durumlar ise dört ve beşinci başlıklarda ortaya konulacaktır.

Özetle amaç, tartışma yoksa başlatmak, varsa katılmak; varmak değil, yolda olmaktır. Böylece aklanma hakkının gerçekten sanıldığı kadar uzak olup olmadığının da kendiliğinden ortaya çıkacağını ümit ediyoruz.

Genel af karşısında aklanma hakkı

Bilindiği üzere genel af, dava ve ceza ilişkisini ortadan kaldıran genel nedenlerden biridir.¹ Genel af kurumuyla sanığın aklanma hakkı arasındaki

* Bu makale hakem incelemesinden geçirilmiştir.

(*) *Benden 40 yıl önce doğmasına karşın bazen yanında kendimi daha yaşlı hissettiğim sevgili Hocama: “ZAMANSIZ ADAM”a.*

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı

ilişki, genel affin reddedilmesinin mümkün olup olmadığına (mecburiliğine) ilişkin tartışmalarda somutlaşmaktadır.

Genel affin reddedilmesinin mümkün olmadığı düşüncesi, kamu menfaati kavramına dayanmaktadır. Bu bağlamda genel affa bazı olayların unutulmasının amaçlandığı ve bireylerin genel affa karşı çıkmasının bu amaca aykırı olacağı savunulmuştur. Ayrıca kamu menfaati düşüncesine dayanan bir yasama tasarrufunun uygulanmasının, kişinin isteğine bağlanamayacağı ifade edilmiştir.²

Genel affin reddinin mümkün olması gerektiğini savunan yazarlar ise, sanığın aklanma hakkına değer vermektedirler. Zira masum olduğuna inanan ve “düşme” hükmüyle yetinmek istemeyen kişiye, aklanma imkânı tanınmalıdır ve bu, suçsuzluk karinesinin bir gereğidir.³

Önceleri kamu menfaati düşüncesinin hâkim olması nedeniyle, genel affin reddedilmesinin mümkün olmadığı yönündeki ilk düşünce egemendi.⁴ Zamanla, bireyin aklanma hakkına verilen önemin artmasıyla, genel affi reddetmenin sanığa bir hak olarak tanınmasının gerekli olduğu düşüncesi kabul görmeye başlamıştır.⁵ Zira suçsuz olduğunu iddia eden bir kimseyi, bunu ispat imkânından mahrum bırakmak da, kamu menfaatini aynı ölçüde ihlal etmektedir ve bu imkan sanık için psikolojik bir ihtiyaçtır.⁶

Pozitif hukuk açısından bakıldığında, genel af kanununda, affin reddedilebileceğine dair açık bir hüküm olmadığı sürece, affin reddi

¹ Dava ve ceza ilişkisini ortadan kaldıran genel nedenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Gökçen TANER, *Ceza Hukukunda Zamanaşımı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 27-29.

² Bkz. Selahattin KEYMAN, *Türk Hukukunda Af*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 199, Ankara 1965, s. 47 ve 48; Nevzat TOROSLU, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Savaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 458; Ayhan ÖNDER, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, C. II-III, İstanbul 1992, s. 746; Sulhi DÖNMEZER - Sahir ERMAN, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Beta Yayınevi, C. III, İstanbul 1997, s. 219; Duygu Çağlar DOĞAN: *Ceza Hukukunda Af* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 160; Luigi, MAJNO: *Majno Ceza Kanunu Şerhi*, çeviri: anonim, C. I, Yargıtay Yayınları No: 8, Ankara 1977, s. 478; Çetin ÖZEK, “Umumi Af”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 24 (1958), Sayı 1-4, s. 170.

³ Bkz. KEYMAN, 1965, s. 48-52; ÖNDER, 1992, s. 746; ÖZEK, 1958, s. 170; Ersan ŞEN, “Türk Ceza Hukuku Yönünden Af”, *Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Af Sorunu Sempozyum Kitabı içinde*, Okan Üniversitesi Yayınları No 20, İstanbul 2011, s. 106.

⁴ MAJNO, 1977, s. 478.

⁵ Bkz. ÖNDER, 1992, s. 746.

⁶ KEYMAN, 1965, s. 50.

mümkün değildir.⁷ Bugüne kadar Türkiye’de çıkarılan af kanunlarından yalnızca ikisinde⁸ affi reddetme hakkı tanınmış, diğerlerinde ise bu konu ihmal edilmiştir.

Konuya anayasa hukuku boyutundan yaklaşıldığı takdirde, Anayasa’da yer alan hukuk devleti (m. 2), hak arama özgürlüğü ve savunma hakkı (m. 36) ilkeleri karşısında, affi reddetmenin sanık için anayasal bir hak olduğu savunulabilir.⁹ Nitekim 1971 yılında İtalyan Anayasa Mahkemesi, İtalya Cumhuriyeti Anayasası’nda affin reddi konusunda herhangi açık bir hüküm bulunmamasına karşın, “*sanığa affi reddetme hakkı tanınmaması nedeniyle*”, İtalyan Ceza Kanunu’nun 151. maddesinin birinci fıkrasının Anayasa’ya aykırı olduğuna karar vermiştir.¹⁰ Mahkeme, kararında “*düşme kararı yerine davayı esastan çözen bir karara ulaşmakta sanığın menfaati*” olduğunu belirtmiştir.

Biz de, sanığın affi reddetme hakkının; hukuk devleti, hak arama özgürlüğü ve savunma hakkının bir uzantısı olduğu görüşünü paylaşıyoruz. Genel olarak bakıldığında Türk öğretisinde de, aftan yaralanmak istemeyen sanığa aklanma imkânının tanınması gerektiği yönündeki görüşün hakim olduğu görülmektedir.¹¹ Fakat yine de konuyu münferit olaylarda mahkemeler yoluyla çözmek yerine, ceza kanununda genel affin reddinin mümkün olduğuna ilişkin genel bir düzenleme yapılması¹² uygun olacaktır.

⁷ TOROSLU, 2011, s. 458; DÖNMEZER-ERMAN, 1997, s. 219; Nur CENTEL - Hamide ZAFER - Özlem ÇAKMUT, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, Beta Yayınevi, 7. Bası, İstanbul 2011, s. 735 ve 736; Bahri ÖZTÜRK - Mustafa Ruhan ERDEM, *Uygulamalı Ceza Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 435.

⁸ Bunlardan ilki 26.10.1960 tarih ve 113 sayılı Kanun, diğeri ise 03.08.1966 tarih ve 780 sayılı Kanun’dur. Kanun metinleri için bkz. Zehra ODYAKMAZ: “1982 Anayasası Açısından Bireyin Aftan Yararlanmayı Reddetme Hakkı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 18 (2001), s. 374 ve 375. Yazar ayrıca bu hakkın, ceza hukuku dışında üç kez disiplin cezalarının affına ilişkin kanunlarda yer aldığını da ifade etmektedir.

⁹ ODYAKMAZ: 2001, s. 365-373. Yazar ayrıca Anayasa’nın başka hükümlerini de fikrine dayanak olarak göstermektedir.

¹⁰ İtalyan Anayasa Mahkemesi’nin 14.07.1971 ve 175 sayılı kararı için bkz. <http://www.cortecostituzionale.it/action/Pronuncia.do>. (SGT 10.10.2012)

¹¹ KEYMAN, 1965, s. 48-52; ÖNDER, 1992, s. 746; ÖZEK, 1958, s. 170; ÖZTÜRK-ERDEM, 2008, s. 435; Uğur ALACAKAPTAN, “780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affi Hakkında Kanun”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23-24 (1965-1966), Sayı 1-4, s. 32 ve 33; Türkan YALÇIN SANCAR, “23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıverilmeye, Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun’un Hukuksal Niteliği ve Sonuçları”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 18 (2001), s. 158; ŞEN, 2011, s. 106.

¹² Aynı görüş için bkz. ALACAKAPTAN, 1966, s. 32 ve 33.

Elbette aftan yararlanmayı reddetme hakkının kullanımı, bir süreye bağlanmalıdır.¹³

Yukarıda sözü geçen ve affı ret imkânını tanıyan kanunların dikkat çekici özelliği, affı ret hakkının kullanılmasının, davaya devam edilmesi sonucunda ortaya çıkan mahkumiyet kararının aftan yararlanmayı engellemeyeceğinin kanun metninde açıkça ifade edilmesidir. Aklanma hakkının kullanıldığı bir yargılamanın sonunda sanığın mahkum olması halinde, bu mahkumiyetin sonuç doğurmasının yerindeliği sorunu, makalenin sonunda incelenen tüm kurumlar bakımından yeniden tartışılacağından, konuya ilişkin tartışmaya burada girmemeyi tercih ediyoruz.

Dava zamanaşımı karşısında aklanma hakkı

Dava ve ceza ilişkisini ortadan kaldıran bir diğer genel neden olan dava zamanaşımı, TCK'nın 72. maddesi uyarınca, re'sen uygulanmaktadır ve sanığın bundan vazgeçmesi mümkün değildir.¹⁴ Öğretide, Kanuna böyle bir hüküm konulmasının nedeni olarak, zamanaşımının suçlunun değil, kamunun menfaati için kabul edilmesi gösterilmektedir.¹⁵ Buna karşın öğretide, zamanaşımının re'sen göz önüne alınması ilkesine karşılık; sanığın düşme gibi şekli bir hüküm yerine, uyuşmazlığı esastan çözen ve masumiyetini kanıtlayan beraat hükmünü tercih edebilmesi imkânının tanınması gerektiği de ileri sürülmüştür.¹⁶ Zira yukarıda da belirtildiği üzere, düşme kararı masum olduğunu düşünen sanık açısından tam bir aklanma sağlamamaktadır.¹⁷ Fakat zaman içerisinde yok olmuş bir uyuşmazlığın yeniden canlandığını görmekte toplumun hiçbir menfaati bulunmadığı düşüncesi karşısında bu haklı bulunabilir itiraz, genel bir kabul görmemiştir.¹⁸ Öte yandan sanığa dava zamanaşımından vazgeçebilme

¹³ ODYAKMAZ, 2001, s. 376.

¹⁴ Bu konuyla ilgili olarak Almanca kaynaklar için bkz. ÖZTÜRK-ERDEM: 2008, s. 371.

¹⁵ MAJNO, 1977, s. 559; Vincenzo MANZINI, Trattato di diritto penale italiano, Vol. III Torino 1981, s. 532.

¹⁶ Bkz. Franco DEL PERO, La prescription pénale, Berne 1993, s. 80.

¹⁷ Delil yetersizliği olasılığı bir kenara bırakılırsa, beraat kararı tam bir aklanma sağladığından, düşme kararından daha lehe olduğu son derece açıktır. Bu nedenle Yargıtay 11. Ceza Dairesi'nin düşme kararının beraat kararından daha lehe olduğunu ifade eden kararına (Y. 11. CD, E. 2003/5518, K. 2005/1758, T. 11.04.2005) katılmamız mümkün değildir. Karar için bkz. Erhan GÜNAY, Uygulamalı- Örnekli Dava ve Ceza Zamanaşımı, Seçkin Yayıncılık, 3. Bası, Ankara 2008, s. 56.

¹⁸ Bkz. DEL PERO, 1993, s. 80.

imkânı tanınması yönündeki taleplerin, tamamen etkisiz olduğu da söylenemez. Zira İtalyan Ceza Kanunu'nun 2005 yılında değişen 157/7. maddesiyle, sanığa açıkça ifade etmek kaydıyla dava zamanaşımından vazgeçme imkânı tanınması, bu itirazların sonucunda olmuştur.

Türkiye'de ise konuya ilişkin bir kararında Yargıtay, dava zamanaşımı süresinin dolması nedeniyle verilen düşme hükmünü temyiz eden sanıkların bu talebini, hükmü temyizde hukuki menfaatleri bulunmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.¹⁹

Genel af konusunda ileri sürdüğümüz görüşlere paralel olarak, İtalyan Ceza Kanunu'nda olduğu gibi TCK'da da, dava zamanaşımının kabul etmeme hakkının sanığa tanınmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Zira geçmişte gerek genel af gerekse dava zamanaşımı kurumları bakımından ileri sürülen kamu menfaatine üstünlük tanıyan düşünce, günümüzde yerini bireyin aklanmayı ve davanın esasını çözen bir karara ulaşmayı istemesindeki menfaatinin önce geldiğini savunan düşünceye terk etmeye başlamıştır.

Yasama dokunulmazlığı karşısında aklanma hakkı

“Yasama dokunulmazlığı”, bu çalışmada yer alan diğer kurumlardan farklı bir niteliğe sahiptir. Çünkü ele alınan diğer kurumlar, gerekli şartların gerçekleşmesi halinde, devletin cezalandırma yetkisinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Oysa Anayasa'nın 83/2. maddesinde yer alan yasama dokunulmazlığı, yalnızca geçici bir muhakeme engeli teşkil etmekte²⁰ ve devletin cezalandırma yetkisi üzerinde herhangi bir etki göstermemektedir.

Yasama dokunulmazlığının bu çalışma kapsamına alınmasına yol açan olay, kamuoyu tarafından da ilgiyle izlenen ve AİHM önünde görülen “KART & TÜRKİYE” davası olmuştur. Bu dava, AİHM açısından da bir ilk olmuş ve Mahkeme “*milletvekillerinin yasama dokunulmazlığının, adil yargılanma hakkının bir parçası olan mahkemeye erişim hakkı üzerindeki etkilerinden şikayetçi olunan bir durumla ilk kez karşılaştığını*” ifade etmiştir.²¹

¹⁹ Y. 1 CD., E. 2004/112, K. 2004/3327, T. 06.10.2004. (KBİBB SGT: 13.10.2007)

²⁰ Metin FEYZİOĞLU, “Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler”, *Prof. Dr. Çetin ÖZEK Armağanı içinde, Galatasaray Üniversitesi Yayınları No 32*, İstanbul 2004, s. 399.

²¹ Başvuru no: 8917/05, T. 08.07.2008. Kararın İngilizce metni için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-87448>. (SGT: 10.10.2012) Aynı

Olayı kısaca hatırlatalım:

CHP Konya Milletvekili Atilla KART hakkında; 22. Yasama Dönemi'nde milletvekili seçilmeden önce avukatlık mesleğini icra ederken hakkında açılan iki ayrı kamu davasına ilişkin olarak dokunulmazlığının kaldırılması talebiyle TBMM'ye başvurulmuştur. KART'ın AİHM'ye başvuru gerekçesi ise özetle *“Dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin talebin, 22. Yasama Dönemi'nde iki yıldan fazla bir süre boyunca TBMM'de karara bağlanmamasının iktidar partisinin bir tasarrufu olduğu, bu durumda aklanma hakkının elinden alındığı ve uzun bir süre adil yargılanma hakkından yararlanmaksızın cezai bir ithamın gölgesi altında kalmanın”* adil yargılanma hakkını ihlal ettiği yönündedir. AİHM'nin Eski İkinci Dairesi, 2008 yılında verdiği kararında 4'e karşı 3 oyla, *“(...)başvuranın bir mahkemeye erişim hakkından yoksun kaldığına, bu kısıtlamanın orantısız olduğuna ve bunun hakkın özüne yönelik bir ihlali oluşturduğuna”* karar vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti söz konusu karara, AİHM'nin Büyük Dairesi önünde itiraz etmiştir. Eski İkinci Daire'nin kararını yerinde bulmayan Büyük Daire, 2009 yılında 13'e karşı 4 oyla, olayda AİHS'nin 6. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir.²² Önemi nedeniyle Büyük Daire kararının son dört paragrafının çevirisine²³ aşağıda yer veriyoruz:

“111. Her ne kadar parlamentoda yapılan işlemlerle geçen süre, başvurunun bir mahkemeye ulaşma hakkını etkiliyorsa da, hakkın özüne zarar vermemektedir. Dava zamanaşımının durmasının özel hükümlerle düzenlenmesi sayesinde, dokunulmazlık yalnızca ceza yargılaması için geçici usuli bir engel teşkil etmektedir ve başvuru hakkında açılan davalarda esasa ilişkin bir karar verilmesine ilişkin menfaatini ortadan kaldırmamaktadır.

112. Hukuk devleti ilkesi çerçevesinde başvurunun sahip olduğu dokunulmazlık başta “parlamentonun bütünlüğünü ve muhalefeti korumak”

internet sitesinde kararın resmi Fransızca metni ve resmi İtalyanca çevirisi de yer almaktadır. Kararın gayri resmi Türkçe çevirisi için bkz. http://www.yargitay.gov.tr/aihm/upload/8917_05.pdf (SGT: 10.10.2012)

²² Başvuru no: 8917/05, T. 03.12.2009. Kararın İngilizce metni için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-96007>. (SGT: 10.10.2012) Aynı internet sitesinde kararın resmi Fransızca metni de yer almaktadır.

²³ Çeviri, kararın İngilizce ve Fransızca resmî metinleri birlikte değerlendirilerek yapılmıştır.

olmak üzere bir takım meşru amaçlara hizmet etmektedir. Başvurucunun dokunulmazlığından kendi isteğiyle vazgeçmemesi daha önce sayılan (bkz. kararın 90 ve 91. paragrafları) meşru amaçların bir gereğidir. Bu nedenle başvurucunun bireysel isteğinin, parlamentonun kararının yerine ikame edilmesi mümkün değildir.

113. *Son olarak, ceza yargılaması sonucunda kesin bir karara ulaşma hakkı, özellikle taraflar üzerinde telafisi mümkün olmayan hiçbir zararlı sonuca yol açmadığı hallerde, mutlak değildir. Mahkeme söz konusu davada, başvurucunun yasama dokunulmazlığının kaldırılmamasının, bir mahkemeye ulaşma hakkına meşru amaçlarla orantılı olmayacak ölçüde zarar vermediği kanaatine varmıştır.*

114. *Sonuç olarak Mahkeme, Anlaşma'nın 6 § 1 maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir."*

Görüldüğü üzere Büyük Daire, yasama dokunulmazlığı kurumunun "parlamentonun bütünlüğünü ve muhalefeti korumak" gibi meşru amaçlara hizmet ettiğinin altını çizmiş ve bu amaçların hizmet ettiği kamu menfaatinin, bireyin aklanma hakkının üstünde olduğu sonucuna varmıştır. Bu tespit özünde yerindedir. Yalnızca milletvekili talep ettiği için yasama dokunulmazlığının kendiliğinden kalkması düşünülemez çünkü dokunulmazlık milletvekilinin şahsına tanınan bir ayrıcalık değil, kamu menfaatinin bir gereğidir.²⁴ Asıl sorun ise Türkiye'de yasama dokunulmazlığının gereğinden geniş ya da daha veciz bir ifadeyle "dokunulmazlık zırhının fazla kalın olması"²⁵ dır. Bu konuda yabancı hukuk

²⁴ Yasama dokunulmazlığının amacı ve hukuki niteliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan TEZİÇ, *Anayasa Hukuku 13. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2009*, s. 396-398; Bülent TANÖR – Necmi YÜZBAŞIOĞLU, *Türk Anayasa Hukuku*, 9. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2009, s. 233; Ergun ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayıncılık*, 7. Bası, Ankara 2002, s. 279-281; Kemal GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 9. Bası, Ekin Yayınevi, Ankara 2010, s. 204 ve 205; FEYZİOĞLU, 2004, s. 398 ve 399; Murat SEVİNÇ, "AİHM Kararı Ardından Milletvekili Dokunulmazlığı Ne Olacak?", <http://bianet.org/bianet/bianet/108402-aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak>, 10.10.2012; Serkan YOLCU, "Adil Yargılanma Hakkı Karşısında Yasama Dokunulmazlığını Yeniden Düşünmek: Atilla Kart Olayı Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60 (2011), Sayı 2, s. 373-375.

²⁵ SEVİNÇ, <http://bianet.org/bianet/bianet/108402-aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak>. Benzer bir görüş için bkz. FEYZİOĞLU, 2004, s. 419. Yabancı ülkelerdeki düzenlemelerle kıyaslandığında Türkiye'de yasama dokunulmazlığının kapsamının geniş olmadığı, sorunun uygulamadan kaynaklandığı yönündeki görüş için bkz. GÖZLER, 2010, s. 207.

sistemlerinde benimsenen kurallar²⁶ ve Türkiye'nin şartları dikkate alınarak yeni bir düzenleme yapılmasına ihtiyaç vardır. Örneğin çözüm olarak, “yargılama ve sorguya çekme yasağı”nın dokunulmazlık kapsamından çıkartılması düşünülebilir.²⁷ Nitekim toplumsal talepler doğrultusunda 90'lı yıllarda Fransız ve İtalyan Anayasaları'nda milletvekillerinin yargılanmasına imkân sağlayan değişiklikler yapılmıştır.²⁸ Fakat Türkiye'de yıllarca süren, yüzlerce duruşma yapılan çok sanıklı davalar ve duruşmada bulunmanın sanık için “hem bir hak hem de ödev”²⁹ olduğu dikkate alındığında, milletvekilinin yargılanmasına olanak tanıyan bu iyi niyetli önerinin de başka sorunlara yol açabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Konuya ilişkin bir diğer sorun, Meclis İçtüzüğü'nün 132. maddesi uyarınca hazırlık komisyonu ve karma komisyonun raporlarının bir ayda tamamlanması zorunluluğu bulunmasına karşın, dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin taleplerin yıllarca TBMM'de beklemesi; böylece yasama dokunulmazlığının milletvekillerine görevleri gereği tanınan kamusal bir ayrıcalık olmaktan çıkıp, kişisel bir ayrıcalığa dönüşmesidir.³⁰ Bu eleştiri aslında KART-TÜRKİYE davasında ortaya çıkan uyuşmazlığın da, esasını işaret etmektedir. Zira eski 2. Daire'nin bir mahkemeye ulaşma hakkının orantısız olarak sınırlandırıldığına ilişkin verdiği ihlal kararına gösterdiği gerekçelerden biri “*Başvurucunun bu kadar uzun bir süre boyunca dokunulmazlığının kaldırılması konusunda bir karar verilmemesinin doğuracağı etkilerin, itibarının zedelenebileceğine ve bu durumun ceza davasının görülmesini geciktirmek için uygulanan bir taktik olduğuna ilişkin endişelerin haklı bulunması*”³¹ olmuştur.

²⁶ Yasama dokunulmazlığının karşılaştırmalı olarak incelendiği ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kemal GÖZLER, “Yasama Dokunulmazlığı (Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 56 (2001), S. 3, s. 76 vd.

²⁷ TEZİÇ, 2009, s. 404; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, 2009, s. 236; FEYZİOĞLU, 2004, s. 424.

²⁸ Bkz. TEZİÇ, 2009, s. 404; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, 2009, s. 236.

²⁹ Nevzat TOROSLU - Metin FEYZİOĞLU, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s. 129.

³⁰ FEYZİOĞLU, 2004, s. 420. Örneğin KART-TÜRKİYE davasına konu olan uyuşmazlığın ortaya çıktığı 22. Yasama Dönemi'nde (2002-2007), yasama dokunulmazlığının kaldırılması talebiyle TBMM'ye 299 dosya gelmiş, ancak hiçbiri Genel Kurul'da görüşülmemiştir. Türkiye'de, 1928'den bu yana yalnızca 36 milletvekili ve 6 senatörün dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Bkz. GÖZLER, 2010, s. 207; Murat SEVİNÇ, *Anayasa Yazıları*, İmaj Yayınevi, Ankara 2010, s. 208-211.

³¹ 93. Paragraf.

Bir başka sorun ise AİHM'nin Eski 2. Dairesi'nin verdiği kararda ifade edildiği üzere “*Türk hukukunda dokunulmazlığın kaldırılması için nesnel ölçütlerin yokluğu*”dur. Aslında buna, “*yoktur da, vardır*” demek daha doğru olacaktır.³² Bilindiği üzere dokunulmazlığın kaldırılmasının reddi kararları Anayasa Mahkemesi denetimi dışında ve kesin olmasına karşın, dokunulmazlığın kaldırılması kararlarına karşı Anayasa Mahkemesi'ne başvurulması mümkündür.³³ Anayasa Mahkemesi bu başvuruları denetlerken eski Cumhuriyet Senatosu'nun mülga iç tüzüğünde yer alan 140. maddede belirtilen ölçütleri kullanmaktadır.³⁴ Dolayısıyla yürürlükte olmayan bir metinde yazılı olan ölçütler, içtihat yoluyla yaşatılmaktadır. Üstelik söz konusu ölçütlerin ne kadar nesnel olduğu da, tartışmaya açıktır.³⁵ Kanımızca dokunulmazlığın kaldırılmasının hukuki denetimi kadar önemli bir konuda, yürürlükteki mevzuatta herhangi bir düzenleme bulunmamasının anlaşılabilir bir yönü yoktur ve bu konuda mutlaka bir düzenleme yapılması gerekmektedir.

Şikâyetin geri alınması ve aklanma hakkı

TCK'nın 73/6. maddesi uyarınca, şikâyetten vazgeçme sanığın kabulüne bağlıdır. Aslında gerek 5237 gerekse 765 sayılı TCK'da geri alma ve vazgeçme arasında ayırım yapılmamış ve her iki terimi kapsayacak şekilde “vazgeçme” ifadesi kullanılmıştır. Oysa şikâyet hakkından vazgeçme, suçtan zarar görene ait olan bir hak ve tek yanlı bir işlemken; şikâyetin geri alınması için, yapılmış bir şikâyetin varlığı zorunludur ve bu işlem iki yanlı bir işlemdir.³⁶ Dolayısıyla TCK'nın 73/6. maddesinde kast edilen ve sanığın rızasına bağlı olan işlem, şikâyetin geri alınmasıdır.

Şikâyetin geri alınmasının sanığın rızasına bağlanmasının nedeni, sanığın korunmak istenmesidir. Aksi takdirde masum bir kimse hakkında asılsız bir şikâyetle bulunan bir kişi, tek taraflı iradesiyle yapılan şikâyeti

³² Benzer bir eleştiri için bkz. YOLCU, 2011, s. 390.

³³ FEYZİOĞLU, 2004, s. 413.

³⁴ SEVİNÇ, <http://bianet.org/bianet/bianet/108402-aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak>.

³⁵ SEVİNÇ, <http://bianet.org/bianet/bianet/108402-aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak>. Yazar söz konusu ölçütlerin “*isnadın ciddiliği, siyasi amaca dayanmadığına ikna olunması, fiilin kamuoyundaki etkisi, üyenin haysiyetinin korunması*” olduğunu ifade etmekle birlikte, bu ölçütlerin nesnellliğini sorgulamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin kullanabileceği ölçütler hakkında ayrıntılı bir tartışma ve örnek Anayasa Mahkemesi kararları için bkz. FEYZİOĞLU, 2004, s. 413-416.

³⁶ Nurullah KUNTER, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta Yayınevi, 9. Bası, İstanbul 1989, s. 91-93.

geri alarak, şikayet ettiği kimsenin masum olduğunun ispatına imkan vermeden, davanın düşmesini sağlayabilir ve böylece o kişiyi affetmiş gibi görünebilirdi. Böylelikle kanun koyucu, mahkeme tam beraat ile biteceği sırada kamu davasının maddi ve manevi yükünü üzerinde taşıyan sanık hakkındaki şüphelerin daha da derinleşmesine yol açılması önlenmek istemiştir.³⁷

Görüldüğü üzere Türk ceza hukukunda sanığın aklanma hakkına değer verilen ve bu hakkı tanıyan ilk düzenleme, mülga TCK'da ve benzeri 5237 TCK'nın 73/6. maddesinde yer alan ve şikâyetin geri alınmasını sanığın kabulüne bağlayan hükümdür. Burada sanığa verilen kabul yetkisi aynı zamanda onun için bir "savunma vasıtası"dır.³⁸

Hükümün açıklanmasının ertelenmesi kurumu ve aklanma hakkı

Hükümün açıklanmasının ertelenmesi kurumunun Türk hukuk sistemine girdiği 2005 yılından, 6008 sayılı Kanun'la, kurumun uygulanması sanığın rızasına bağlanana kadar, hükümün açıklanması kararını vermek hakimnin takdirindeydi. Kurumun uygulanmasının hakimnin takdirine bırakılmış olması hem sanığın aklanma hakkını elinden almakta ve hem de bu durum sanık açısından zaman zaman bazı sorunlara yol açmaktaydı.³⁹ Konuya ilişkin eleştirileri haklı gören kanun koyucu, sorunu 2010 yılında CMK'nın 231/6. fıkrasına "*Sanığın kabul etmemesi hâlinde, hükümün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmez*" hükmünü ekleyerek çözmüştür. Bu değişikliği yapan 6008 sayılı Kanunun 7. maddesine ilişkin Adalet Komisyonu Raporu şu şekildedir:

"Uygulamada hükümün açıklanmasının geri bırakılması kararının verilmesiyle yargı yoluna müracaat halinde beraat edeceğini düşünen sanığın bu hakkı elinden alınmaktadır. Hükümün açıklanmasının geri

³⁷ KUNTER, 1989, s. 93; ÖNDER, 1992, s. 762; DÖNMEZER-ERMAN, 1997, s. 307; Faruk EREM - Ahmet DANIŞMAN - Mehmet Emin ARTUK, *Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yayıncılık*, Ankara 1997, s. 972; Devrim GÜNGÖR, *5237 ve 5271 Sayılı Kanunlar Işığında Şikayet Kurumu, Yetkin Yayıncılık*, Ankara 2009, s. 83.

³⁸ EREM-DANIŞMAN-ARTUK, 1997, s. 972.

³⁹ Konuya ilişkin bazı tespit ve değerlendirmeler için bkz. Hamide ZAFER, "Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararına Karşı Yapılacak İtirazın İncelenme Usulü", İş Dünyası ve Hukuk Prof. Dr. Tankut Centel'e Armağan içinde, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No 720, İstanbul 2011, s. 857; Fahri Gökçen TANER, "Hükümün Açıklanmasının Ertelenmesinin (Geri Bırakılmasının) Hukuki Niteliği ve Ertelemeyi Kabul Edip Etmediğinin Sanığa Duruşma Devresinin Sona Ermesinden Önce Sorulmasının Hukuka Aykırılığı Üzerine", Ankara Barosu Dergisi, Y. 69, Sayı 2011/4, s. 293.

bırakılması kararları itiraza tabi olup; uygulamada itiraz mercii kararları şeklen incelemektedir. Her iki durumda da sanığın suçsuzluğunu ispat amacıyla kararı temyiz incelemesine götürmesi mümkün değildir. Bu sebeple sanığın, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararına karşı olduğunu beyan etme ve dolayısıyla temyiz mahkemesinde beraat etme hakkının elinden alınmaması düşüncesiyle anılan hükmü ihdas eden madde eklenmiştir”⁴⁰

Rapordan anlaşıldığı üzere, hükmün konulma amacı sanığın aklanma hakkına saygı gösterilmesidir. Hukukumuzda genellikle göz ardı edilen bu hakkın dikkate alınması son derece olumlu bir gelişmedir. Nitekim TCK’ya 2010 yılında eklenen 231/6. maddenin Anayasa’ya aykırı olduğu iddiası da, Anayasa Mahkemesi’nce kabul görmemiştir.⁴¹

Tüm yollar aklanma hakkına çıkıyor

Görüldüğü üzere bu çalışmada ele alınan beş kurumdan ikisi olan şikâyetin geri alınması ve hükmün açıklanmasının ertelenmesi bakımından, Türk hukukunda aklanma hakkına değer veren düzenlemeler mevzuatımızda yer almaktadır. Dava zamanaşımı, genel af ve yasama dokunulmazlığı bakımından ise, bu hakka değer tanınmamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere yasama dokunulmazlığını tüm bu kurumlar açısından farklı bir yere koymak gerekir. Zira bu kurum açısından kamusal menfaat hala bireysel menfaate üstün gelmektedir. Öte yandan yasama dokunulmazlığının kapsamının daraltılması ve makul bir düzeye getirilmesi, konuya ilişkin tartışmaların bir ölçüde azalmasını sağlayacaktır. Bu nedenle diğer kurumların aksine yasama dokunulmazlığı bakımından, aklanma hakkına mutlak bir değer tanınması ve milletvekilinin iradesine üstünlük tanınmasına taraftar değiliz.

Konu genel af ve dava zamanaşımı olduğunda, hukukumuzda bu kurumlar bakımından sanığa aklanma hakkı tanınmamasının önemli bir eksiklik olduğunu düşünüyoruz. Her iki kurumu da incelerken belirttiğimiz üzere, TCK’da hem affi hem de dava zamanaşımını düzenleyen hükümlerde, sanığın genel affi ve dava zamanaşımını reddetme hakkı olduğunun belirtilmesi yerinde olacaktır.

⁴⁰ 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 526 sayılı Adalet Komisyonu Raporu, s. 32.

⁴¹ AYM, E. 2011/41, K. 2012/25, T. 16.02.2012.

Aklanma hakkının kullanılmasının doğuracağı hukuki sonuçlar üzerine

Bu başlık altında, yukarıda bahsettiğimiz kurumlar bakımından aklanma hakkının kullanılmasının doğuracağı olası hukuki sorunlara çözüm üretilmeye çalışılacaktır. Üst başlıkta, yasama dokunulmazlığının aklanma hakkı bakımından diğer kurumlardan farklı olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle, aşağıda yapacağımız analiz yasama dokunulmazlığı konusu bakımından geçerli değildir.

Aklanma hakkından yararlanma yönündeki irade tamamen kişisel nitelikte olduğundan, suça katılanların durumunu etkilemeyecektir.⁴² Öğretide aklanma hakkının kullanılması kararının geri alınıp alınamayacağı özellikle genel affin reddi bakımından tartışılmıştır. Bir görüş, genel affin reddi kararının geri alınabileceği yönündedir.⁴³ Karşıt görüş ise, kişinin genel affi reddetmesi halinde, bu kararı geri alamayacağını savunmaktadır.⁴⁴ İtalyan Yüksek Mahkemesi de söz konusu kararın geri alınamayacağını kabul etmiştir.⁴⁵ Kanımızca da kişi aklanma hakkının kullanmaya karar verdiği takdirde bu kararı geri alamamalıdır. Bu tespitimiz inceleme konumuz olan tüm hukuki kurumlar bakımından geçerlidir.

Konuya ilişkin bir diğer sorun, yukarıda genel affa ilişkin tartışmada belirtildiği üzere, kişinin aklanma hakkını kullanması, fakat yargılama sonucunda mahkûm olması halinde, verilen hükmün sonuç doğurup doğurmayacağıdır. Konuya birbirine tamamen zıt iki açıdan yaklaşılabilir:

Bir yönden aklanma hakkının kullanılması sonucunda sanığın mahkûm olması halinde bu hükmün sonuç doğurmaması gerektiği savunulabilir. Bu yaklaşım; yargılama sonunda mahkûm olma ihtimalinin varlığının, sanığın aklanma hakkını kullanma ihtimalini azaltacağı ve onu bu hakkı kullanmaktan caydıracağı şeklinde gerekçelendirilebilir.

⁴² DÖNMEZER-ERMAN, 1997, s. 219. Yazarlar görüşlerini genel affin reddine ilişkin olarak belirtmişlerdir.

⁴³ DÖNMEZER-ERMAN, 1997, s. 219. Yazarlar görüşlerini genel affin reddine ilişkin olarak belirtmişlerdir.

⁴⁴ Francesco ANTOLISEI, *Manuale di diritto penale parte generale*, Giuffrè Editore, Milano 1997, s. 763.

⁴⁵ Bkz. ANTOLISEI, 1997, s. 763.

Karşıt görüş ise, aklanma hakkını kullanan sanığın mahkûm olması halinde, ortaya çıkan sonuca katlanması gerektiği yönündedir. Kanımızca, aklanma hakkını kullanan sanık mahkûm olduğu takdirde, kural olarak hüküm tüm sonuçlarını doğurmalıdır ve uygulamanın her şartta sanık lehine sonuç vermesi zorunlu değildir.⁴⁶ Kişi aklanma hakkını kullanırken, sonunda mahkûm olabileceğini bilerek bir değerlendirme yapmalı eğer mahkum olabileceğini düşünüyorsa, düşme kararına razı olmalıdır. Aksi takdirde kişinin aklanma hakkını kullanmasına izin veren düzenleme, tamamen sembolik bir hal alacaktır.

Fakat genel affin reddi konusuna diğer kurumlardan daha esnek yaklaşılabilir. Zira dava zamanaşımının reddi, hükmün açıklanmasının ertelenmesine veya şikayetin geri alınmasına rıza gösterilmemesi hallerinin tamamında, söz konusu olan tek bir davadır. Ortada kamuya mal olmuş bir atıfet işlemi yoktur. Oysa genel af halinde, devlet artık bazı suçlara verilen cezaları affettiğini açıkça ifade etmektedir. Burada aklanma hakkını kullanan fakat sonunda mahkûm olan kişilerle, hakkında düşme hükmü verilen kişilerin hukuki durumları birbirlerinden farklı hale geldiğinden, eşitlik ilkesinin ihlalden söz edilemez. Fakat yine de genel af işlemiyle suçlar tamamen affedildiğinden, artık bireyleri bu suçtan cezalandırmaktaki sosyal menfaatin kaybolduğu savunulabilir.

Bu nedenlerle genel af konusunda, diğer kurumlar bakımından ortaya koyduğumuz yaklaşıma istisnalar tanınabileceğini düşünüyoruz. Sanıyoruz ideal çözüm, aklanma hakkının kullanılması halinde, ortaya çıkan hükmün sonuç doğurup doğurmayacağına, yukarıda sözü geçen iki af kanununda olduğu gibi, kanun metinlerinde açıkça belirtilmesinden geçmektedir.

Aklanma, anayasal bir hak olabilir mi?

Yukarıda belirtildiği üzere TCK'da hem affi hem de dava zamanaşımını düzenleyen hükümlerde, sanığın genel affi ve dava zamanaşımını reddetme hakkı olduğunun belirtilmesi, sorunun çözülmesi açısından yeterli olacaktır.

Bunun yanında daha kapsamlı ve kökten bir çözüm Anayasa'ya sanığın aklanma hakkına ilişkin bir hüküm koyulmasıdır. Öğretide, genel affin reddinin bir anayasal hak olduğunu savunan görüşlere, ilgili kısımda değinilmişti. Bu görüş dava zamanaşımını bakımından da aynı şekilde savunulabilir. Fakat ceza hukuku gibi, kanunilik ilkesinin katı bir şekilde

⁴⁶ Hükmün açıklanmasının ertelenmesi bakımından bu görüşümüzü daha önce ifade etmiştik. Bkz. TANER, 2011, s. 296.

uygulandığı bir hukuk dalında, yapılacak pozitif düzenlemelerin daha uygun olacağı açıktır. Böylelikle tüm mahkemelerin, kanun hükümlerini aynı şekilde uygulamaları kolaylaşacaktır. Ayrıca aklanma hakkını anayasal bir hak haline getirmekle anayasa koyucu, gelecekte kanun koyucunun aklanma hakkına değer vermeyen yeni düzenlemeler yapmasını da engelleyebilir.

Sonuç olarak yukarıda bahsedilen gerekçelerle, aklanma hakkına ilişkin olarak, Anayasa'nın hak arama hürriyeti başlıklı 36. maddesine şöyle bir fıkra eklenmesini öneriyoruz:

“Sanığın, düşme yerine mahkemeden davayı esastan çözen bir karara ulaşılmasını istemeye hakkı vardır. Düşme sebebi ortaya çıktığı fakat sanık ceza davasına devam edilmesini istediği takdirde, düşme kararı verilemez.”

KAYNAKÇA

- ALACAKAPTAN Uğur, “780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23-24 (1965-1966), Sayı 1-4, s. 21-33.
- ANTOLISEI Francesco, *Manuale di diritto penale parte generale*, Giuffrè Editore, Milano 1997.
- CENTEL Nur - ZAFER Hamide - ÇAKMUT Özlem, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, Beta Yayınevi, 7. Bası, İstanbul 2011.
- DEL PERO Franco, *La prescription pénale*, Berne 1993.
- DOĞAN Duygu Çağlar: *Ceza Hukukunda Af* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- DÖNMEZER Sulhi - ERMAN Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Beta Yayınevi, C. III, İstanbul 1997.
- EREM Faruk - DANIŞMAN Ahmet - ARTUK Mehmet Emin, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 1997.
- FEYZİOĞLU Metin, “Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler”, *Prof. Dr. Çetin ÖZEK Armağanı içinde, Galatasaray Üniversitesi Yayınları No 32*, İstanbul 2004, s. 397-428.
- GÖZLER Kemal, “Yasama Dokunulmazlığı (Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 56 (2001), S. 3, s. 71-101.
- GÜNAY Erhan, *Uygulamalı- Örnekli Dava ve Ceza Zamanaşımı*, Seçkin Yayıncılık, 3. Bası, Ankara 2008.
- GÜNGÖR Devrim, *5237 ve 5271 Sayılı Kanunlar Işığında Şikayet Kurumu*, Yetkin Yayıncılık, Ankara 2009.
- KEYMAN Selahattin, *Türk Hukukunda Af*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 199, Ankara 1965.
- KUNTER Nurullah, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta Yayınevi, 9. Bası, İstanbul 1989.
- MAJNO Luigi: *Majno Ceza Kanunu Şerhi*, çeviri: anonim, C. I, Yargıtay Yayınları No: 8, Ankara 1977.

- MANZINI Vincenzo I: Trattato di diritto penale italiano, V. III Torino 1981.
- ODYAKMAZ Zehra : “1982 Anayasası Açısından Bireyin Aftan Yararlanmayı Reddetme Hakkı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 18 (2001), s. 364-377.
- ÖNDER Ayhan, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, C. II-III, Beta Yayınevi, İstanbul 1992.
- ÖZBUDUN Ergun, *Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayıncılık*, 7. Bası, Ankara 2002.
- ÖZEK Çetin, “Umumi Af”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 24 (1958), Sayı 1-4, s. 118-175.
- ÖZTÜRK Bahri - ERDEM Mustafa Ruhan, *Uygulamalı Ceza Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.
- SEVİNÇ Murat, *Anayasa Yazıları*, İmaj Yayınevi, Ankara 2010.
- SEVİNÇ Murat, “*AİHM Kararı Ardından Milletvekili Dokunulmazlığı Ne Olacak?*”, <http://bianet.org/bianet/bianet/108402-aihm-karari-ardindan-milletvekili-dokunulmazligi-ne-olacak>, 10.10.2012.
- ŞEN Ersan, “Türk Ceza Hukuku Yönünden Af”, *Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Af Sorunu Sempozyum Kitabı içinde*, Okan Üniversitesi Yayınları No 20, İstanbul 2011, s. 101-123.
- TANER Fahri Gökçen, *Ceza Hukukunda Zamanaşımı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.
- TANER Fahri Gökçen, “Hükmün Açıklanmasının Ertelenmesinin (Geri Bırakılmasının) Hukuki Niteliği ve Ertelemeyi Kabul Edip Etmediğinin Sanığa Duruşma Devresinin Sona Ermesinden Önce Sorulmasının Hukuka Aykırılığı Üzerine”, *Ankara Barosu Dergisi*, Y. 69, Sayı 2011/4, s. 285-298.
- TANÖR Bülent - YÜZBAŞIOĞLU Necmi, *Türk Anayasa Hukuku*, 9. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2009.
- TEZİÇ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 13. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2009,
- TOROSLU Nevzat, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Savaş Yayınevi, Ankara 2011.

TOROSLU Nevzat - FEYZİOĞLU Metin, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2012.

YALÇIN SANCAR Türkan, “23 Nisan 1999 Tarihine Kadar İşlenen Suçlardan Dolayı Şartla Salıverilmeye, Dava ve Cezaların Ertelenmesine Dair Kanun’un Hukuksal Niteliği ve Sonuçları”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 18 (2001), s. 149-195.

YOLCU Serkan, “Adil Yargılanma Hakkı Karşısında Yasama Dokunulmazlığını Yeniden Düşünmek: Atilla Kart Olayı Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 60 (2011), Sayı 2, s. 373-375.

ZAFER Hamide, “Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararına Karşı Yapılacak İtirazın İncelenme Usulü”, *İş Dünyası ve Hukuk Prof. Dr. Tankut Centel’e Armağan içinde*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No 720, İstanbul 2011, s. 857;

İnternet Siteleri

<http://bianet.org>

<http://hudoc.echr.coe.int>

<http://www.cortecostituzionale.it>

<http://www.yargitay.gov.tr>